

Nkomiso wa bulu ra Gavhunara eka nhlengeletano ya vumakume-nhungu mune ya va n'waminkavelo

Manghenelo

Emasungulweni ka xiphemu xa vumbirhi tani hi Gavhunara wa Bangi ya Reserve ya Afrika Dzonga, ndzi tsakile ni ku tinyungubyisa ku vika leswaku swo tala swa swikongomelo leswi vikiweke eka bulu ra mina ro sungula ra Gavhunara swi enetisiwile enkarhini wa ntlhanu wa malembe lawa ya nga hundza. Inflexini yi siva-siviwile yi va eka swiyimo leswi amukelekaka na swona vonene eka inflexini ku ye ehansi. Matirhele ya timali ya nkongomo wa inflexini hi ku ya hi swiboho leswinene leswi tekiweke ya simekiwile. Maendlele lama nga erivaleni ya tirhele ra timali ya antswisiwile swinene. Vulawuri lebyinene bya mabangelo hi kuya hi maendlelo ya xiyimo xa le henhla xa matiko ya tinxaka-nxaka byi tirhisiwile. Ku engetela kwalano, vulawuri bya Bangi byi lulamisiwile.

Eka lembe leri hundzeke Bangi yi tlhele yi humelela eka migingiriko yo tala. Leswi swi nga fikeleriwa swinene ku tlula hinkwaswo ku ve ku hunguteka ka xiyimo xa inflexini ku fikela laha yi nga kongomisiwa kona. Ku humelela kun'wana ku ve ku fikeleriwile eku lulamiseni vulawuri bya xiyimo xa matiko ya tinxaka-nxaka xa vuswikoti byo hakela swikweleti. Ku humelela kun'wana ku katsa ku antswisa vulawuri bya swikweleti swa laha kaya, matirhele ya malawulele ya Bangi na tirhele ra mahakele ya laha tikweni; ntirho lowu endliweke ku tlakusa xiyimo xa vuhlayiseki eka swikhedzakhedzani swa timali ta maphephe na mali ya nsimbhi ya ntlhanu wa tirhandi; ku khumbeka hi xiviri eka migingiriko yo simeka ntirhisano wa ikhonomi eka xifundzhankulu; ku hlayisiwa ka vatrhi na mahlayisele ya vukheta swinene eku tirhiseni timali ta mafambisele; vuleteri ni ku dyondzisa vatrhi, ku hluvukisiwa ka matirhele lamanene ya milawu yo lawula vatrhi; ni ku simekiwa ka swiyimo leswintshwa swa vutihlamuleri leswi fambelanaka swinene ni le ka matiko ya tinxaka-nxaka.

Nhluvuko wa ikhonomi eka matiko ya tinxaka-nxaka

Ku humelela ka Bangi eka lembe leri nga hundza swi te enkarhini lowu ikhonomi ya matiko ya misava yi nga ku pfukeni endzhaku ka loko yi tsekatekile emasungulweni ya khume ra malembe lawa ya nga hundza laha ku kula ka swona swi nga engeteleka ku suka eka hafu ya vumbirhi ya lembe ra 2003. Loko ku pfuka ka ikhonomi swi ri karhi swi humelela eka matiko hinkwawo ya misava, ku kula ka nkoka ku hambana hi ku ya hi swifundzha. Ku kula loku ku vonaka swinene ematikweni ya le Asia ngopfu-ngopfu e China ni le Amerika.

Ku kula ka ikhonomi ka matiko ya tinxaka-nxaka swi landzeriwe hi ku engeteleka swinene ka nxavo wa oyili na nhundzu emisaveni hinkwayo. Ekusunguleni a swi tikomba onge ku engeteleka ka ku durha ka vumaki eka matiko ya swa vumaki swi ta mintiwa hi mintswalo leyinene. Kusukela ekusunguleni ka lembe ra 2004, inflexini ya misava hinkwayo yi sungule ku ndlandlamuka. Hambiswi ri tano, ku kula loku a kuri eka swiyimo swa le hansi swinene. Swiyimo swa le hansi swa inflexini swi endle leswaku matiko lama hluvukeke ka swa vumaki ya swi kota ku simeka tindlela ta vusirheleri bya timali. Eka hafu yo sungula ya lembe ra 2004 man'wana ya matiko lama ya sungule no teka magoza yo tika

eka vusirheleri bya timali. Swiyimo swa timakete ta timali eka matiko ya tinxaka-nxaka swi antswile hi mpfhuka ka masungulo ya lembe ra 2003 ku angula eka swiyimo leswi tsekatekaka swa timali na minxavo ya le henhla ya nhundzu. Loko ku kula ka ikhonomi ya misava swi ri karhi swi tikomba, ku chava ka ntshamiseko wa timali ku nyamalarile. Hambi swi ri tano, ku na swiyimo swa khombo leswi faneleke swi vekiwa tihlo swinene tani hi swiphiko swa tipolitiki ta matiko man'wana, minxavo ya le henhla ya oyili ya matiko ya misava, ku pfumaleka ka le henhla ka timali, na xiyimo xa tibangi ta le Asia na ndlela yo ya emahlweni ya nchinchano.

Nhluvuko wa ikhonomi ya laha kaya

Xiyimo xa ikhonomi ya Afrika Dzonga xi le ku tlakukeni hi mpfhuka ka kotara ya vumune ya lembe ra 1999. Lowu i nkarhi wo leha swinene wa ndlandlamuko wa ikhonomi eka matimu ya tiko leri. Hambi swi ri tano, ku kula eka vumaki swi nonokile hi lembe ra 2003. Leswi swi ve tano tani hi loko ku vile na xiyimo lexi kanakanisa xa ku kula ka ikhonomi ya misava ni ku pfuka ka nkoka wa ncicano wa randi. Ku tirhisa ka mfumu leswi nga engeteleka eka nhluvukiso wa swilo, ku hungutiwa ka swibalo, ku yisiwa ehansi ka mintswalo ya vulombisi na ku ya ehanhla ka swiyimo swa miholo swi hlohlolele swikoxo laha tikweni leswi nga fikisa eku hatlisiseni ka engetelo wa vumaki laha tikweni ku sukela emasungulweni ya lembe ra 2004. Ku engeteleka ka swa vumaki swi vonakile eka swiyenge hinkwaswo swa ikhonomi.

Nhlayo xikarhi ya lembe ya ku engeteleka loku eka swimakiwa swa laha kaya yi fike eka tiphesente tinharhu enkarhini lowu ka ku tlakuka ka xiyimo xa ikhonomi. Hambi leswi ku engeteleka loku ku tluleke na ntlakuko wa nhlayo ya vanhu ni ku fikisa eka ku engeteleka ka miholo hi ku ya hi munhu, swa ha yise ehansi nhlayo ya mintirho. Ka ha ri na swiyimo swin'wana leswi swa ha kavanyetaka swinene ku simekiwa ka xiyimo xa mintirho.

Ku ndlandlamuka ka ikhonomi swi seketeriwe hi ku kula loku tiyeke swinene ka ku tirhisiwa ka timali laha tikweni. Nhlayo xikarhi ya lembe ya ku engeteleka ka ku koxiwa ro hetelela ka timali ta laha tikweni yi fike eka mune wa tiphesente enkarhini lowu wa ku tlakuka eka ikhonomi. Ku kula ka matirhisele ya timali ta tiko ko hetelela ku tlakukile swinene ku suka eka tiphesente tinharhu na hafu eka hafu yo sungula ya lembe ra 2003 ku ya fika eka tsevu wa tiphesente eka hafu yo sungula ya 2004.

Tinhlayo xikarhi hinkwato ta matirhisele ya timali ti fikise eku hatlisiseni swikoxo swo hetelela swa mali ya laha tikweni, kambe ngopfu hi tlhelo ra nhluvukiso ku ve na ku kula ka nkoka wa nhundzu hinkwayo hi khume na mbirhi ra tiphesente.

Loko ku kula ka matirhisele ya timali ta tiko swi hundze ku kula ka swimakiwa, xiyimo xa mahakele xi hundzuke ku va ntswalo hi lembe ra 2002 xi ya va ku lahlekeriwa hi lembe ra 2003 ni le ka hafu yo sungula ya lembe ra 2004. Ku engeteleka ka matirhisele ya timali swi endle leswaku nkoka wa nhundzu yo koxiwa ehandle wu engetelaka swinene loko nhundzu leyi yisiwaka ehandle yi hunguteka swinene. Nkateko wa kona vubindzurisi bya Afrika Dzonga ni le ka matiko la man'wana ya misava byi engetelekile, leswi vangiwe hi ku engeteleka swinene ka minxavo ya swiceriwa swa matiko ya tinxaka-nxaka. Leswi swi endle leswaku ku lahlekeriwa eka mali leyi nga kona tani hi nhlayo xikarhi ka nhundzu ya laha kaya swi fika eka phesente yinwe hi lembe ra 2003 na tiphesente timbirhi na hafu eka hafu yo sungula ya lembe ra 2004.

Ku lahlakeriwa loku ku hungutiwe hi mali leyi hundzeke swinene timali ta mahakelele leswi nga endla leswaku nkoka wa mali ya nsuku na timali ta le handle ta tiko swi engeteleka. Swiyenge hinkwaswo swa timali swi hoxe xandla eka ku nghena ka mali laha mali yo tala yi ngheneke ku suka eka nseketelo wa timali ta mabindzu wo huma hi le handle, vulombisi bya le handle, timali to xava minkavelo na ku tekiwa ka vulawuri bya tikhamphani ta laha kaya hi vafambisi va le handle.

Minhluvoko wa timali

Minhluvoko wa timali wu vangiwa hi ku ya emahlweni ka ku kula ka mphakelo wa mali. Xiyimo xa ku kula eka nhlayo xikarhi wa swa timali leswi vuriwaka M3 eka 12 wa tinhweti a swi cincacina eka 12 wa tiphesente ku suka emasungulweni ya lembe ra 2003. Leswi a swi komba ku tlakuka ka matirhisele ya timali laha tikweni na swiyimo swa le hansi swa mintswalo. Hambi leswi swi nonohaka ku fambelanisa swiyimo leswi swa ku tlakuka na ntshamiseko wa minxavo wa nkarhi wo leha, swiyimo leswi swi ve enhansi eka xiyimo xo hundzuka xa ku kula ka M3 ka 23,5 wa tiphesente hi nhweti ya mudyaxihi lembe ra 2002. Leswi hoxeke xandla eka ku kula ka M3, ku ve ku engeteleka ka milombiso hi tibangi eka swiyenge leswi nga riki swa mfumu laha tikweni enkarhini wa khume-mbirhi wa tinhweti na swona swi tshame eka khume-mbirhi wa tiphesente eka lembe ra 2003 ni le ka kotara yo sungula ya lembe ra 2004. Vulombisi lebyi byi vuye byi hunguteka ku ya eka 8,9 wa tiphesente hi nhweti ya Khotavuxika lembe ra 2004.

Ku va swi fambelana na timakete ta ndzinganiso ta matiko ya misava, minxavo ya minkavelo eka JSE Securities Exchange SA yi sungule ku tlakuka ku suka hi nhweti ya Dzivamisoko lembe ra 2003 yi engeteleka hi 51,9 wa tiphesente ku ya fika nhweti ya Nyenyankulu lembe ra 2004. Swin'wana leswi endleke leswaku nxaxamelo wa minxavo ya minkavelo hinkwayo wu ya ehansi hi 7,8 wa tiphesente hi siku ra 31 nhweti ya Mawuwani lembe ra 2004 ku ve ku pfumaleka ka ku tshembha eka vuswikoti bya tikhamphani ku hlayisa makulele ya mali leyi nghenaka.

Minxavo ya vulombisi bya mfumo lebyi vuriwaka bonds byi engetelekele ku suka emasungulweni ya lembe ra 1999 byi ye byi engeteleka hi lembe ra 2003. Leswi swi tikombe hi ku ya ehansi ka mintswalo eka vulombisi bya R153 ku suka eka 10,76 wa tiphesente hi siku ra 2 nhweti ya Sunguti lembe ra 2003 ku ya fika eka 8,83 wa tiphesente hi siku ra 17 Nhwendzambahala. Ku kula ka mphakelo wa vulombisi lebyi ku ya eka timakete na ku ya ehenhla emisaveni hinkwayo ka mintswalo ya vulombisi swi vange ku engeteleka ka mintswalo ya vulombisi bya R153 ku ya fika eka 10,26 wa tiphesente hi siku ra 15 nhweti ya Khotavuxika lembe ra 2004. Hi ndlela yaleyo ku tiya eka nkoka wa le handle wa randi swi tisele mintswalo ya vulombisi bya R153 ehansi ku ya fika eka 9,62 wa tiphesente hi siku ra 31 Mawuwani lembe ra 2004.

Timali ta mfumu

Ku lahlekeriwa ka mfumu eka mpimanyeto loko ku nga si lombiwa timali na ku hakeriwa ka swikweleti tani hi mali hinkwayo ya tiko swi fike eka 2,4 wa tiphesente eka lembe ximali ra 2003/04 loko ku pimanyisiwa na nhlayo xikarhi ka 1,1 wa tiphesente lembe lerihundzeke. Ku engeteleka loku ka ku lahlekeriwa swi vangiwe hi ku cinca ka vonene ra mfumu ku ya eka ku ndlandlamuxiwa ka tirhele ra timali ri kongomisiwa eka vuvekisi bya switirhisiwa.

Tirhele ra timali

Tani hi laha swi kombiweke ha kona, tirhele ra timali ri humelerile swinene eka lembe leri hundzeke leswi swi nga va swona swi hlohloteleke ku humelela swinene eka ntshamiseko lowukulu wa minxavo. Komiti ya tirhele ra timali(MPC) yi engetele ntswalo-nkulu lowuvurika repo rate hi mune wa magoza hi 4 wa tiphesente ku fika eka 13,5 wa tiphesente ku suka hi nhweti ya Sunguti ku fika Ndzati lembe ra 2002. Ku engeteleka loku na ni ku hunguteka ka minxavo ya swakudya ni ku pfuka ka nkoka wa le handle wa randi swi endle leswi a swi kongomiwile. Inflexini ya CPIX yi chikile ku suka eka 11,3 wa tiphesente hi nhweti ya Hukuri lembe ra 2002 ku ya fika eka xiyimo lexi a xi kongomiwile hi nhweti ya Ndzati lembe ra 2003. Yi vuye yi fika eka 4,0 wa tiphesente, xiyimo xa le hansi eka 12 wa tinhweti hi N'wendzambahala lembe ra 2003 loko yi nga si tlakuka ku fika eka 5,0 wa tiphesente hi Khotavuxika lembe ra 2004.

Mimbuyelo leyi yi vuye yi nyika xivumbeko xa ndlela yo hundzuluxa xiyimo xa tirhele ra timali. Hi ndlela ya leyo, ntswalo-nkulu yi vuye yi hungutiwa hi 5,5 wa tiphesente eka ntlhanu wa tinhlengeletano leti a ti landzelelana ta MPC ku suka hi Khotavuxika ku fika N'wendzambahala lembe ra 2003. Ku ya ehansi loku swi fikise ntswalo wa vulombisi eka 8 wa tiphesente, leswi vulaka xiyimo xa le hansi lexi nga si tshamaka xi va kona hi mpfhuka ka lembe ra 1980.

Ku hungutiwa ka ntswalo-nkulu a swi seketeriwa hi tindlela to hlayanyana. Xo sungula xa nkoka ku ve mhaka ya leswaku inflexini ya CPIX a yi languteriwe ku tshamiseka kahle eka xiyimo lexi a ku kongomiwe eka xona eka malembe mambirhi lawa ya taka. Xa vumbirhi, inflexini ya vumaki yi hunguteke swinene ku suka hi nhweti ya Ndzati lembe ra 2003. Xa vunharhu, nkoka wa ncicano wa randi wu engetelekele hi 16 wa tiphesente hi 2003. Xa vumune, ku langutela ka inflexini ku hungutekile swinene. Eka xiyimo xa vuntlhanu, minxavo ya oyili ya matiko ya tinxaka-nxaka yi ve ehenhla ka swiyimo leswi a swi vekiwele hi nhlangano wa swa tloyili, Organisation of the Petroleum Exporting Countries. Eka xa vuntsevu, rivilo ra ku engeteleka ka minxavo ya swakudya ri sungule ku hunguteka ku suka emahlweni ya 2002 ku ya fika eka swiyimo swa le hansi eka hafu ya vumbirhi ya 2003.

Swiyimo swin'wana swo hlayanyana swi seketele swinene swiboho swa MPC swo olovisa xiyimo xa tirhele ra timali. Leswi swi katsa ku ya emahlweni ka ntshamiseko wa timali hi mfumu, xiyimo lexi tshamisekeke xa timali leti saleke ta swikweleti, ku pfumaleka ka ntshikelelo wa mphakelo na inflexini ya le hansi eka matiko ya misava. Ku engetela kwalano loko inflexini yi ri karhi yi ya ehansi ni ku languteriwa ku ya emahlweni yi ya ehansi, leswi swi ta vula leswaku swiyimo swa mintswalo swi ta tlakuka loko ntswalo-nkulu wu nga hundzuki.

Hambi leswi xivumbeko xa inflexini xa ha tshembhisaka eka hafu yo sungula ya 2004, va MPC va tshike ntswalo-nkulu wu nga hundzuki hikwalaho ka swiyimo leswi nga tshembhisiki swa khombo. Khombo ra kona ri katsa swiyimo swa le henhla swa ntshamisiso wa swiyimo swa miholo leswi sukelaka eka inflexini ya le henhla hi 2002, swikoxo swa laha kaya swa nhundzu, mintirho na ku ya emahlweni ka vulawuri bya le henhla eku engetelekeni ka minxavo.

Ku engeteleka ka minxavo ya swakudya hi swin'wana swi vileriseke ehlengeletanini ya nhweti ya Nyenenyani 2004, kambe ku chava loku a ku ri kona ka minxavo ya le henhla

ya swakudya ku vuye ku nyamalala endzhaku ka timpfula leti nga vuya ti va kona. Loko ku ya fika nhweti ya Dzivamisoko minxavo ya oyili hi yona a yi tekiwa yi ri leyi nga vangaka khombo eku fikeleleni swiyimo leswi a swi vekiwele swa inflexini tani hi leswi minxavo ya oyili yi mbisi yi yeke emahlweni no tlakuka swinene.

Ehandle ka swilo leswi hinkwaswo ku na khombo ri nga vaka kona eka xiyimo lexi tshembisaka xa inflexini. Hi ku ya hi swiyimo swa matiko ya tinxaka-nxaka ku ve na swikombiso swa leswaku ku pfuka ka ikhonomi ya misava swi ta fikisa eku engetelekeni hi ku angharhela ka mintswalo leswi nga hungutaka ku hambana hi mintswalo exikarhi ka Afrika Dzonga na matiko lawa yan'wana ya misava. Laha kaya, swiyimo swa matimba swa swikoxo swi hoxa xandla entirweni wo tundza nhundzu ya le handle leswi endleke leswaku ku va na ku engeteleka eka swikweleti swa vamatiko. Ku ya emahlweni ka nkoka wa xiyimo xa mahakelele hi ku ya hi mutirhi na ntolovelu lowu tiyeke wa ku kula ka mphakelo wa mali na swona a swi tekiwa swi ri swixungeto eka ntshamiseko wa minxavo.

Ehandle ka swivilelo leswi hinkwaswo, ku na swo tala leswinene ku khorwisa va MPC leswaku lomu swikongomelo swa inflexini swi vekiweke kona swi nga fikeleriwa. Leswi swi katsa inflexini eka minxavo ya vumaki, inflexini ya le hansi ya misava hinkwayo, swiyimo swa le hansi swa ku tirhisiwa ka vuswikoti, matikhomele lamanene ya timali hi mfumu, ku tikhoma eku engeteriweni ka minxavo leyi lawuriwaka na ku langutela eka inflexini ya le hansi hi ku angharhela. Leswi hinkwaswo na ku kula hi 7,5 wa tiphesente eka nkoka wa ncincano wa randi kusukela hi 10 Khotavuxika ku fikela 11 Mhawuri swi endle leswaku va MPC va teka xiboho xo hunguta ntswalo-nkulu hi hafu ya phesente ka ya eka 7,5 wa tiphesente ku sukela hi 13 Mhawuri 2004.

Tindlela ta mafambisele ya timali

Mali hinkwayo leyi tekiweke eka timakete ta timali tani hi leyi yi hlayisiweke emavokweni ya Bangi ya Reserve na matirhele ya timakete yi hungutiwele ku ya emahlweni eka lembe leri nga hundza. Mali leyi saleke yi engetelekele ku ya ehenhla swinene eka 80,4 wa mabilyoni ya tirhandi emahelweni ya nhweti ya Mhawuri 2002 ngopfu hi mhaka ya ku lahlekeriwa loku nga va kona eka ku xavisiwa ka mali ya le handle hi ncincano wa le henhla na mpfuneto lowu fanele wu nyikiwa tibangi tin'wana leti tokotaka ku kokiwa lokukulu ka timali leti hlayisiweke. Hikwalaho ka ku hakeriwa ka swikeleti leswi endliweke hi tibangi leti, vuyelo bya mali eka mpfumelelano wa ncincano wa le handle wa Bangi wu sukela eka mpimanyiso wa randi ehenhleni ka dolara ya Amerika ni ku khwengiwa ka timali hi ndlela yo hakeriwa ka swikweleti swa mfumo (vulombisi na ku xavisiwa ka vulombisi bya mfumu lebyi a byiri emandleni ya Bangi). Mali leyi kokiweke ku suka eka timakete yi hungutiwele ku fika eka 25,8 wa mabilyoni wa tirhandi emahelweni ya Nwendzambahala 2003 kambe yi tlhela yi ndlandlamuka ku ya fikela ka 42,3 wa mabilyoni ya tirhandi emahelweni ya Mawuwani 2004.

Ku hunguteka ka mali leyi Bangi yi faneleke ku yi koka ku suka eka timakete swi engeterile vuswikoti bya Bangi eku tekeni ka swiboho swa leswaku ku nga tirhisiwa yini eka mafambisele. Mali yi susiwa etimakete ntsena hi kuxavisa vulombisi bya mfumu hi xinkarhana, na ku xavisiwa ka swiboho swa reserve no xavisa ha kunene vulombisi bya mfumu lebyi nga mandleni ya Bangi ya Reserve.

Nkwama wa timali tale handle

Nkoka wa le handle wa rhandi wu ya hi mphakelo na swikoxo swa mali ya le handle etimakete. Hambisi ri tano Bangi yi xavile tidolara leti ringanaka 10,4 wa mabilyoni ya tidolara kusekela emasungulweni ya 2003 kufikela 31 Mawuwani 2004 hi xikongomelo xa ku tlakusa nkrama wa Bangi wa timali ta le handle. Tani hi swivangelo swa tirhele leri ni ku kuma mbuyelo ku suka eka nongonoko wa vulombisi bya le handle wa mfumu, swikweleti swa timali ta le handle swi hakeriwile hi Mudyaxihi 2003 na swikweleti swa timali leti nga xavisiwa hi ncincano wa lehenhla swi hakeriwile hi Nyenyenyani 2004. Tirhele leri ri fikise eku engetelekeni ka nkrama wa nsuku na timali ta le handle ku suka eka US\$7,8 wa mabilyoni emahelweni ya N'wendzambahala 2002 ku ya eka US\$11,8 wa mabilyoni emahelweni ya Mawuwani 2004 loko swikweleti leswi fambelanaka no kurisa nkrama na swona swi engeteriwilenyana.

Ku ya emahlweni ka ku tsan'wa ka dolara ya Amerika etimakete ta misava ta timali hi swin'wana swi vangeke ngopfu ku va rhandi yi pimaniseka kahle etimakete hi kwalomu ka 16 wa tiphesente hi 2003 na hi 9 wa tiphesente eka nkombo wa tinhweti to sungula ta 2004. Nkoka wa le handle wa rhandi na wona wu seketeriwe hi swilo swo hlanya laha ku katsiwaka ntshamiseko wa minxavo, ku tlakuka ka ku xavisiwa ka tinsimbhi to vitana hi ku angarhela, xiyimo xa mintswalo ya le henhla ya laha kaya, ku tlula matiko ya vumaki bya le handle, na mavonele lamanene hi matiko ya tinxakanxaka ya matirhelo ya ikhonomi ya Afrika Dzonga.

Ntshamiseko wa timali

Ku fikeleriwa ka swikongomelo swa ntshamiseko wa timali swi tiseketele swinene hi ntshamiseko wa xiyenge xa timali. Bangi yi na mune wa mintirho ya nkoka eku hlayiseni swiyimo swa swiyenge swa timali na timakete. Mintirho leyi hi leyi landzelaka:

1. Ku humesa mphakelo wa xiyimo xa le henhla eka timali ta maphephe ni ta nsimbhi.
2. Ku vona leswaku tirhele ra mahakelele ra tiko ri va lerinene ni vutshembheki.
3. Ku hlanganyeta vunene bya Bangi hi ku tirhisa vulawuri lebyi amukelekaka eka matiko ya misava ni vulanguteri lebyinene.
4. Ku lemuka ni ku hlela tirhele leri nga ni vuswikoti ku herisa ku xungeta ni ku tsana ka tirhele ra timali hi ku angharhela leswi nga onhelaka tibangi ni ku hunguta ku chivirika ka tirhele ra timali.

1. Mali leyi nga ku rhendzelekeni

Ikhonomi yi tirha kahle endzhawini leyi ku nga na mphakelo lowu eneleke wa mali ya xiyimo xa lehenhla ya tiko. Lembe leri nga hundza Bangi nakambe yi swikotile ku fikelela swilaveko swa tibangi na vumaki bya timali. Timali leti nga kona ta maphepha ti ve kona hi mpfhuka ka lembe ra 1992. Leswi swi ti veka ekhombiyeni ra ku ti nga ha kandziyisiwa swi ngari nawini. Mimfungho wa swa vuhlayiseki eka timali ta maphepho swi le ku pfuxetiweni ku sivela vukungundzwane. R5 leyintshwa yi humesiwile ku tiyisisa xiyimo xa le henhla. Hi hala tlhelo ku simekiwe na mpfhumba ro lemukisa vanhu hi ta vukandziyisi bya timali hi vuxisi.

2. Tirhele ra mahakelele ra tiko

Xin'wana xa nkoka eka ntshamiseko wa timali i ku va na matirhele ya kahle ya mahakelele leswi hlangeyeta mafamba-fambele ya mali exikarhi ka vatirhisi. Eka ntlhanu wa malembe lawa ya hundzeke ku antswisiwa loku nga va kona eku hunguteni ka xiyimo lexi nga va ka na khombo swinene eka timali swi endlile eka tirhele ra mahakelele. Eka lembe ximali ra 2003/04 ku endlile hi vuntshwa pfumba ro kuma tihakelo leti heleleke eku tirhisiweni ka fambiselo leri ri vuriwaka South African Multiple Option Settlement. Ku tlhele ku humeleriwa swinene eku tirhisiwa ka rhandi tani hi mali yo herisa swikweleti eka tirhele ra Continuous Linked Settlement ni ku hetisisiwa ka mpapfarhuto wa nawumbisi lowu vuriwaka National Payment System Amendment Bill.

3. Vulawuri bya mabangi

Xin'wana lexi fikeleriweke swinene etlhelweni ra vulawuri bya mabangele ku ve ku hetisisiwa ntwanano lowuntshwa (Basel II) hi Khotavuxika 2004. Eka swin'wana swa kona ku bohiwe leswaku ku tirhisiwa tindlela to olova to hlayanyana ku pima khombo leri nga vaka kona eka tibangi ku suka hi lembe ra 2006. Tindlela ta le henhla to pima khombo ti ta simekiwa ntsena ku suka emahelweni ya 2007 endzhaku ka loko ku endlile vukambisisi bya swivangelo swa kona. Xiboho lexi xi fambelana na makungu lawa ya tekiyeke hi Bangi ku tirhisa Basel II eAfrika Dzonga ni ku va hinkwavo lava khumbekaka va byeriwele hi Nyenyenyani 2004. Bangi yi simeke tirhele ra vuhlanganisi ku vona leswaku xiyenge xin'wana na xin'wana xa ku simekiwa ka Basel II xi kambisisiwa hi vukheta.

Hi ku tirhisana na Nkwama wa timali wa Tiko, Bangi yi nghene eka migingiriko yo hlaya ku tiyisisa ku ya emahlweni ka vulawuri bya khombo leri nga va ka kona eka tirhele ra tibangi. Bangi yi ya emahlweni ni ku veka tihlo no seketela magoza yo ndlandlamuxa ku kumeka ka mpfuneto wa mintirho ya timali.

4. Ntshamiseko wa xiyenge xa tibangi

Tirhele ra tibangi ra Afrika Dzonga hi lerinene. Hasahasa leyi nga va kona hi lembe ra 2002 yi lulamisiwile hi xihatla kambe ri fikise eku hlanganisiweni ka migingiriko ni ku chava ka vavekisi va mali ku vekisa eka tibangi letintsongo. Ku suka hi nhweti ya Dzivamisoko lembe ra 2003, ku veka mali swi sungule ku antswa nakambe eka tibangi letintsongo tani hi leswi ku tshembheka eka vuswikoti bya vona ku ri karhi ku antswa.

Tibangi ti na xiyimo xa kahle xa timali na swona vuswikoti byi enerile. Tibangi ta ha fambisiwa kahle na swona vuswikoti, vuyelo eka minkavelo na vuyelo eka tinhundzu swi antswile eka khume mbirhi wa tinhweti leti nga hundza. Nhundzu hinkwayo ya tibangi yi tlakukile kambe na nkoka wa nhundzu na wona wu antswile. Swikweleti swa vulombisi leswi nga hakeriwiki kahle swi hungutekile ku suka eka 25 wa mabilyoni ya tirhandi emahelweni ya Khotavuxika 2003 ku ya eka 21 wa mabilyoni ya tirhandi emahelweni ya Khotavuxika 2004.

Swikombiso leswi anameke swo pima khombo ra swikweleti swa vulombisi swi komba leswaku xiyenge xa tibangi ta Afrika Dzonga hi lexinene. Ku kula ka ku engeteriwa ka swikweleti swavulombisi eka tikhamphani swi hungutekile ku suka eka 14,5 wa tiphesente hi Khotavuxika 2003 ku ya fika eka 2,5 wa tiphesente hi Khotavuxika 2004.

Hambi leswi swikweleti swa mindyangu swi tlakukeke ku suka eka 50,7 wa tiphesente eka kotara ya vu-mune ya 2002 ku ya eka 54,3 wa tiphesente eka kotara ya vumbirhi ya 2004, xiyimo xa nhlayo-xikarhi leyi xa ha ri ehansi loko ku pimanyisiwa na swiyimo leswi nga va kona hi malembe ya va 1990.

Ntirhisano wa xifundza eka ikhonomi

Bangi nakambe yi langute ngopfu mhaka yo hlanganyeta ntirhisano wa ikhonomi eAfrika ngopfu-ngopfu edzongeni wa Afrika eka lembe leri nga hundza. Ku humelela ka nhlangano wa New Partnership for Africa's Development (Nepad) eku humeseni swinchuxo swa ikhonomi ya Afrika, tipolitiki na swiphiqo swa mahanyeke swi na nkoka eka ku koka vuvekisi bya matiko ya le handle ku ta laha eka tikonkulu. Ku fanele ku tekiwa magoza yo tlherisela endzhaku ku ya ehansi ka xiyimo xo veka mali ni vuvekisi eka matiko yo tala ya Afrika, ku hlanganyeta mabindzu eka xifundzha ni ku hluvukisa minhlango ya ikhonomi ya xifundzha yi va timakete ta matimba. Edzongeni wa Afrika, Bangi yi ye emahlweni yi khumbeka eka misingiriko ya swiyenge swo hambana-hambana swa xifundzha.

Vulawuri bya Bangi

Eka vulawuri Bangi yi yile emahlweni ni ku tshikelela ku hunguta ka matirhisele ya mali kambe vuswikoti byi nga hunguteki. Hi mayelana na mhaka leyi, nhlayo ya vatrhi va Bangi yi hungutiwile ku suka eka 2 338 hi siku ra 31 Mhawuri 2002 ku ya fika eka 2 007 hi siku ra 30 Khotavuxika 2004. Vukheta lebyikulu eka matirhisele ya timali swi kavanyete ku kula eka matirhisele lawa ku fika eka 6,5 wa tiphesente hi lembe ximali ra 2003/04 loko hakelo ya ku humesiwa ka mali leyintshwa swi nga katsiwi. Hambi leswi ku nga hungutiwa vatrhi, Bangi yi swi kotile ku ya emahlweni na swikongomelo swa yona swo va vatrhi lava nga kona eka swivandla swa le henhla va yimela vanhu va tinxaka hinkwato na rimbewu e Afrika Dzonga. Emahlweni ya Khotavuxika 2004 vantima hinkwavo a va ri tiphesente ta 54,1 kasi ta 45,6 a ku ri vaxisati, leswi swi nga tlakuka swinene eka ntlhanu wa malembe lawa ya nga hundza. Bangi ya ha ya emahlweni ni ku tekela enhlokwani ku leteriwa na ku antswisiwa ka vatrhi va yona tani hi vutihlamuleri lebyikulu. Nkarhi lowukulu na mali swi tirhisiwa lembe na lembe eku leteleni na ku dyondzisa vatrhi.

Hikwalaho ka ntshikilelo eka matirhisele ya timali hi vukheta na ku ringanyisa xivumbeko xa vatrhi, ku simewile komiti leyi nga ta langutisisa matirhele lawa ya fambelanaka na milawu ya vatrhi. Tani hi goza ro hundzuluxa Bangi ku na swilaveko swo pfuxeta milawu ya vatrhi yi va ya ximanguva- lawa yi fambelana na leswi ku endlisiwaka xiswona emakete. Eka xiyenge xa mahungu na vuhlanganisi, magoza yo hlaya ya tekiwile leswi swi nga ta vuyerisa minxavo ehansi, ku engeteleka ka vuhlayiseki na vuswikoti.

Minhluvuko yinwana ya vulawuri yi katsa tirhele lerintshwa ra South African Statement on Generally Accepted Accounting Practice, Statement AC133 na ku hetisisiwa ka tsalwa ra ku twisisana exikarhi ka Nkwama wa Timali ta tiko na Bangi leswi vekaka xiyimo xa vuhlanganisi eku languteni xiyenge xa ikhonomi, tibangi na timhaka ta timali ni vulawuri.

Ku gimeta

Ku gimeta bulu leri, swi fanele swi tshikeleriwa leswaku swi na nkoka leswaku swiyimo leswi swi nga kona enkarhini wa sweswi swa ikhonomi swi hlayisiwa swi tshamisa sweswi

emalembeni lama taka leswaku ku langutela ka inflexini ku va mhaka yintsongo eku kunguhateni ka swa mabindzu na swale kaya. Loko leswi swo humelela, hi ta va hi swi kotile ku tisa ntshamiseko wa minxavo. Ntshamiseko wa minxavo hi swona swi fanele swi rhangisiwa emahlweni loko ku ta va na ku kula ka ikhonomi kambe a swi nga to fikisa eka mbuyelo lowu hi wu lavaka. Ku kula ka swivandla swa mintirho leswi simekiwaka ku nga fikeleriwa ntsena loko ntshamiseko wa minxavo wu hlanganyeta ku hlayisa ka mali ka le henhla na vuvakisi laha tikweni ni ku va swi va swi hoxa xandla eka swiboho swa vuvakisi va le handle ku simeka mabindzu lamantswa eAfrika Dzonga. Eka malembe lama ha taka, Bangi yi ta lwela ku fikelela swiyimo swa le henhla swa vuswikoti.

Ntirho-nkulu eka malawulele ya timali i ku hlayisa ntshamiseko wa timali loko hi hala tlhelo magoza ya matirhele ya timakete ya ta tirhisiwa eka vulawuri bya vukona bya mali laha kaya ni le ka matiko ya tinxaka-nxaka. Vufambisi lebyinene bya tibangi lebyi fambelanaka na matirhele ya xiyimo xa le henhla ya matiko ya misava ya ta simekiwa kasi khombo leri nga vaka kona eka xiyenge xa swa timali ri ta vekiwa tihlo. Ku ta tlhela ku langutiwa swinene ku engetela vuswikoti bya Bangi hi ku letela vatirhi.